

Bizans Devleti'ndeki Ariusçuluk Tartışmalarının Hristiyanlık Üzerindeki İzleri

Fatma İNCE*

ÖZ

Hristiyanlık teslis inancı temeli üzerine kuruludur. Bu inançta Hz. İsa hem baba, hem oğul hem de kutsal ruhtur ve bu kavramların hepsi de tanrıyı nitelemektedir. Ancak V. asırdan itibaren Hz. İsa'nın bu tanrısallığı tartışılmaya başlanmıştır. Bu tartışmaların ortaya çıkmasını sağlayan en önemli grup da Ariusçular'dır. Arius, kendi kilisesinin piskoposu Alexander teslis inancını izah ederken, bunun yanlışlığını ifade etmiş, Hz. İsa'nın tanrı ile aynı özden olmadığını vurgulamıştır. Alexander, Arius'un fikirlerini değiştirmek için çaba harcamış ancak bu konuda başarılı olamamıştır. Arius'un düşünceleri, yani İsa'nın tanrısallığı bütün Roma topraklarında tartışılmaya başlanmıştır. I. Constantinus, tahta geçtikten sonra ülke içerisindeki problemleri çözdükten sonra dini meselelerin de çözümü gerçekleştirmek istemiş, bunun için de ilk olarak barışçıl bir yol izlemiş ve iki taraf arasında arabuluculuk yapmaya çalışmış, ancak bu konuda başarılı olamamıştır. Bunun üzerine 325 yılının Temmuz-Haziran aylarında İznik Konsili'nin toplanmasına karar vermiştir. Bu konsil, imparatorluk sarayında toplanmıştır. Konsilde kendi fikirlerini izah etmeye çalışan Ariusçular ciddi anlamda bir tepkiyle karşılaştılar. Aradaki sorunlarda müzakere yolunu tercih edenlerde bir neticeye ulaşamadılar. Bu konsilde, Arius'un fikirleri mahkum edilmiş, Arius ve taraftarları da heretik ilan edilerek, aforoz edilmişlerdir. Bir düşüncenin yok edilebilmesi için, karşısındaki düşüncenin çok iyi temellere dayandırılmış olması gerekir. Oysa Arius'un fikirlerini yok etmek için kabul edilen İznik Konsili Kararları, bu temelden yoksundu. Aynı zamanda Arius, çok iyi bir mantıkçıydı. Böyle bir durumda Arius'un fikirlerinin daha da yayılıp gelişmemesi mümkün değildi. Arius, 336 tarihinde aniden hayatını kaybetti. Ancak onun fikirleri süratle yayılmaya devam etti. II. Constantinus döneminde ise Arius'un fikirlerini ciddi anlamda desteklemiştir. Zaten bu engellemelere rağmen, Arius'un teslis ile alakalı fikirleri, kendisinden sonra da yüzyıllar boyunca ciddi manada taraftar bulmuştur. XIV. asrın sonlarından itibaren, özellikle Üniteryen gruplar tarafından Hz. İsa'nın tanrı olmadığıyla alakalı, dolayısıyla da teslis inancını reddeden birçok ciddi çalışma yapılmıştır. Bu çalışmada Bizans Devleti içerisinde yaşanan Ariusçuluk tartışmalarının Hristiyanlığın daha sonraki sürecinde ne kadar etkili olduğu izah edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hristiyanlık, Teslis, Arius, Ariusçuluk, Üniteryenizm.

Traces of the Ariusism Controversies in the Byzantine State

ABSTRACT

Christianity is founded on the basis of the belief in the trinity. In this belief Jesus is the father, the son, and the holy spirit, and all these concepts characterize God. However, this divinity of Jesus has been debated since the fifth century. The most important group that led to these debates was the Arius. Arius, the bishop of his own church, Alexander explained his belief in the trinity, expressed the error of this, Hz. He emphasized that Jesus was not of the same essence as God. Alexander tried to change Arius' ideas, but he didn't succeed. The ideas of Arius, that is, the divinity of Jesus, have begun to be discussed throughout Rome. Constantine I tried to solve the religious problems after solving the problems in the country after he succeeded to the throne, first he followed a peaceful path and tried to mediate between the two sides, but he did not succeed. Then, in July-June of 325, the Council of Iznik convened. This council was gathered in the imperial palace. In the Council, the Arianists tried to explain their own ideas. Those who prefer to negotiate the problems between them could not reach a result. In this council, Arius' ideas were condemned, and Arius and his followers were declared heretic and excommunicated. In order for a thought to be destroyed, it must be based on a very good basis. However, the Council of Nicaea Decisions adopted to destroy Arius' ideas lacked this basis. Arius was also a great logician. In such a situation, it was impossible for Arius' ideas to spread or develop further. Arius died suddenly in 336. However, his ideas continued to spread rapidly. Emperor Constantinus II. supported Arius' ideas in spite of these obstacles. Despite these obstacles, Arius' ideas about the trinity have found serious supporters for centuries after him. XIV. century, especially by the Unitarian groups Hz. There have been many serious studies about Jesus' being not a god, and therefore rejecting the belief in the trinity. In this study, it will be tried to explain how effective the discussions of Arius in the Byzantine State in the later period of Christianity.

Keywords: Crishtianity, Trinity, Arius, Ariusism, Unitarianism

1. Giriş

Hız. İsa'nın isimlerinden birisi Mesih'tir. Mesih kelimesinin birçok farklı anlamı vardır. Hız. İsa'ya da her türlü günahattan korunmuş olması, hastaları iyileştirmesinden dolayı Mesih denilmiştir. Aynı zamanda O'nun şeref ve fazilet sahibi bir insan olmasından dolayı da bu isim verilmiş olabilir. Mesih kelimesi İbrani dilinde "mübarek" anlamında kullanılmaktadır¹.

Mesih kelimesinin aslı Aramice "Meşih", İbranice "Meşiah"tır. Sami dillerinde müşterek olan kelimenin fiil kökü Arapça'da "Meseha", Asur dilinde "Maşahu", Aramice ve İbranice'de "Mâşâh" olup, "el sürmek, yağ ile meshetmek" anlamına gelmektedir (Woodenburg, 2004: 306).

Mesih kelimesinin Habeşçe "Mesih" kelimesinden geldiğini iddia edenler olduğu gibi bu kelimenin Aramice "Meşih" ya da İbranice "Meşiah"tan geldiğini öne sürenler de vardır. Bu kelimenin Avrupa dillerindeki karşılığı ise "Christos" kelimesinden gelmektedir. Christos, "yağlanmış" anlamına gelmektedir. Bu kelime önceleri sadece İsrail kralları için kullanılmış, daha sonra ise başrahip ve rahipler için de kullanılmaya başlanmıştır (Fığlalı, 1986: 5; Sarıkçıoğlu, 1997: 15; Küçük, 2005: 124, Aydın, 2005: 70).

Mesih, Kitab-ı Mukaddes'te kutsal manasına gelmektedir ve kutsal duruma sahip olan bütün peygamberler, krallar ve insanlar için de kullanılan bir tabirdir. Bu kelime Tevrat'ta toplam 38 defa geçmektedir. Bu terim Yahudilik açısından ise zamanı geldiğinde yeryüzüne inecek, insanları kötülüklerden kurtaracak, huzur, barış ve düzeni sağlayacak kişidir².

2. Hristiyanlıkta Mesih İnancı ve Teslis

Hristiyanlığın temelinde teslis inancı vardır. Bu inanca göre Hız. İsa hem baba, hem oğul hem de kutsal ruh olup bu kavramların hepsi Tanrı'dır. Ancak bunlar ayrı ayrı Tanrılar değildir. Hepsini tek bir Tanrı'ya ifade eder. Bu durum Dua Kitabı 1162'de şu şekilde anlatılmaktadır: "Biz üçlemedeki bir Tanrı'ya, üçlemedeki birliğe tapmaktayız." Ancak tarih ve mantık bize bundan farklı bir şey söylemektedir: Hız. İsa, Tanrı değildir, insandır (Gündüz, 2006: 17; Doğrul, 1963: 180).

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, Yahudiler, kendilerine onları yeryüzüne hâkim kılabilecek bir kurtarıcının geleceğine inanmaktadırlar. Ancak Hız. İsa tebliğinde sadece İsrailoğullarına değil, bütün insanlığa gönderilmiş bir peygamber olduğunu belirtmiştir. Aynı zamanda yumuşak davranması, sevgi ve adalet duygularını canlandırmaya çalışması Yahudiler açısından büyük bir hayal kırıklığıdır. Çünkü onların zihinlerinde yarattıkları İsa figürü bu İsa'ya hiç benzememektedir. Bunun üzerine Yahudiler, Hız. İsa'yı halkın inançlarına zarar verdiği gerekçesi ile ezmeye başlamışlardır. Neticede, Yahudilerin teşviki ile Romalılar, Hız. İsa'yı çarmıha germişlerdir. Rivayetlere göre; Hız. İsa çarmıha gerildikten 3 gün sonra dirilmiş, havarilerine görünmüş ve sonra da Allah'ın yanına giderek, O'nun sağ tarafına oturmuştur. Rivayetin devamında, Hız. İsa, zamanı geldiğinde yeniden dünyaya gelecek ve dünyayı adaletle dolduracaktır (Fığlalı, 1990: 249-250).

Bu durum bize Hristiyanların Mesih'i ile Yahudilerin Mesih'i arasında net bir fark olduğunu göstermektedir. Hristiyanlar, Yahudilerin kışkırtması sonrasında çarmıha gerilen İsa'nın yeniden yeryüzüne ineceğine inanırlarken, Yahudiler ise İsa'dan beklediklerini bulamadıkları için başka bir şahsın yeryüzüne gelmesini beklemektedirler. Yine Hristiyanlıkta Hız. İsa'nın yeniden zuhuru kıyamet gününü ifade eder.

¹İslam dininin tarih içinde oluşturmuş olduğu büyük mirasın önemli tartışma konularından biri peygamberimizin dinin tebliğini başarı ile tamamlayıp, bu dünyadan ayrılışından sonra yine rivayet yolu ile ona isnad edilen bir takım haberlere dayanılarak, zamanın sonlarına doğru hem Hız. İsa'nın yeryüzüne ineceği, hem mehdi isim-sıfatına sahip kurtarıcı bir zatın zuhur ve huruc edeceği yolundaki inançtır. Kurtarıcı beklentisi eski şark milletlerinin hemen hemen hepsinde yayılmış ve yerleşmiştir. Habeşistan Hristiyanları, kralları Teodor'un ahir zaman mehdisi gibi tekrar döneceğini beklerler. Yine Hristiyanlardan pek çoğu Mesih'in dünyayı insanların zulmünden kurtarmak için ricat edeceğine ve dünyaya tekrar döneceğine inanırlar. Moğollar, Cengiz Han'ın dokuz asır sonra dünyaya tekrar dönüp, milletini Çin'in boyunduruğundan kurtarmayı, ölmeden önce vaat ettiğini iddia ederler. Eski Mısır'da da buna benzer inanışlar vardır. Eski Çin kaynaklarında, kurtarıcı temasının işlendiğini görüyoruz. Eski İran'da Brahmanların reenkarnasyon akidesinde ise bu inancı uzun uzadıya aramaya ihtiyaç yoktur. (Çetinkaya, 2011: 11; Ünal, 2011: 34).

²İlahi kaynaklı üç dinde de "Mesih" sözcüğünden -istilahi olarak- ortak bir fenomen şeklinde, kıyametten önce bozulan düzeni ıslah edecek, zulmü ortadan kaldırarak, hak ve adaleti yeniden sağlamak üzere bir kimsenin geleceği anlaşılmaktadır. Yahudileri kurtaracak bu şahıs Hız. Davud'un soyundan olurken, Hristiyanlara göre Hız. İsa Mesih olarak ikinci defa gelecek ve Tanrı'nın krallığını yeniden kuracaktır. İslam kültüründe ise Hız. İsa kıyametten önce inerek Deccal'ı öldürecek ve yeryüzünde İslam'ı hâkim kılabilecektir. (Küçük, 2005: 124; Woodenburg, 2004: 306-307, Sofuoğlu, 2005: 44-45, Çetinkaya, 2011: 29).

Yani Hristiyan inancında Hz. İsa'nın dünyaya yeniden gelişi öbür dünyayı ifade etmektedir. Halbuki Yahudilikte Hz. İsa'nın yeniden zuhuru bu dünya hakimiyetini göstermektedir. (Baybal, 2002: 68).

3. Bizans Devleti'nde Hristiyanlığın Ortaya Çıkışı, Ariusçuluk Tartışmaları ve İznik Konsili

IV. yüzyıl Roma tarihi açısından oldukça önemli bir yere sahiptir. Çünkü yüzyılın başında I. Constantinus tarafından Antik putperest medeniyet tanınırken, yüzyılın sonunda Büyük Theodosius tarafından Hristiyanlık devletin resmi dini olarak ilan edilmiştir. Hristiyanlığın kabul edildiği ilk zamanlarda putperestlik ve Hristiyanlığın birbiri ile çarpışarak, birinin diğerini yok etmesi beklenirken, putperestlik ve Hristiyanlık birleşmiş ve kaynaşmış olup, bu iki inanç başkenti Konstantiniye olan Hristiyan-Grek-Şark medeniyetini meydana getirmiştir (Vasiliev, 1943: 50; Herrin, 2013: 69-70).

Hristiyanlık ortaya çıktıktan yaklaşık 300 yıl sonra Roma İmparatorluğu tarafından devletin resmi dini olarak kabul edilmiştir. Ancak bu 300 yıllık süreç içerisinde Hristiyanlığın içerisine çok çeşitli felsefi akımlar, kültürler ve hatta doğu dinlerinin bazı unsurları da yerleşmiştir. Aynı zamanda bu 300 yıllık süreçte zarfında hem Hristiyanlığın çok rahat bir ortamda yayılmamasından, hem de Hz. İsa'yı tanıyan bütün havarilerinin ölmesinden dolayı Hristiyanlığın sınırları da belirlenememiştir. İşte bu yüzden Hristiyanlığın Roma'da devlet dini olarak kabul edilmesinden sonra farklı farklı Hristiyan gruplar ortaya çıkmıştır. Bu gruplardan her biri kendi fikirlerinin doğruluğunu savunmuş ve diğer bütün grupları da heretik³ görmüştür. Bu grupların içinde en önemlilerinden bir tanesi de Ariusçulardır⁴.

Ariusçuluk, Hristiyan heretik tarihi içerisinde en çok tartışılan ve en çok ilgi gören konuların başında gelmektedir. Arius tarafından başlatılan teslis tartışmalarının izleri bugün hâlâ devam etmektedir. Bu konuyu detaylı bir şekilde anlatan Kilise tarihçisi Socrates, bu tartışmanın piskopos Alexander'in teslis inancını izah ederken, Arius'un buna sesli olarak tepki göstermesi ile başladığını ifade etmektedir. Bu olayın akabinde Alexander, Arius'un düşüncelerini değiştirmek için gayret sarf etmiş ancak bu konuda başarılı olamamıştır. Arius'un bu fikirleri, Roma topraklarında da hızla yayılmış ve Roma'nın her yanında Hz. İsa'nın tam olarak ne olduğu tartışılmaya başlanmıştır. Arius'un, düşüncelerini mantık silsilesi içerisinde izah edebilmesi, onun azımsanmayacak ölçüde taraftar edinmesini de sağlamıştır. Nissa Piskoposu Gregor, IV. yüzyıldaki bu yaşanan olayları şu şekilde anlatmaktadır: "Her yer anlaşılması mümkün olmayan meselelere dair münakaşa eden şahıslarla dolu. Sokaklar, pazar mahalleri, dört yol ağzları, meydanlar, her taraf... Kaç 'dol' verilmesi lazım geldiğini sorsanız, size hak edilen yahut edilmeyene dair felsefi düşünceler yürüterek cevap verirler. Ekmeğin fiyatını anlamak isterseniz Baba'nın Oğul'dan daha büyük olduğu cevabını alırsınız." (Kaçar, 2003: 200-201; Vasiliev, 1943: 98).

İmparator Constantinus, her ne kadar Ariusçuluk tartışmalarının Hristiyanlık açısından sakıncalarının olduğunu görmüş olsa bile bu duruma 324 senesine kadar müdahale edememiştir. Çünkü Constantinus, bu tarihe kadar Lucinius ile sorunlar yaşamaktaydı. Sonunda 324 tarihinde Constantinus, Lucinius'u Chrysopolis Savaşı'nda yenmeyi başarmış ve imparatorluğun tek hâkimi durumuna gelmiştir. Constantinus, bundan sonra dini meselelerin çözümüne ağırlık vermiştir. İmparator ilk olarak, barışçıl bir tavır sergilemiş ve iki tarafın yatışması için elinden geleni yapmıştır. Ancak bu konuda başarılı olamayınca 325 yılının Temmuz-Haziran aylarında İznik Konsili'nin toplanmasına karar vermiştir. Bu konsil, imparatorluk sarayında toplanmıştır (Hammer, 1972: 133).

Bu konsile katılan piskoposlar 300 kişi civarında olup, bunların birçoğu da doğudan katılmışlardır. Batıdan katılım ise 3-5 kişi ile sınırlıdır. Konsilde kendi fikirlerini izah etmeye çalışan Ariusçular ciddi anlamda bir tepkiyle karşılaştılar. Aradaki sorunlarda müzakere yolunu tercih edenlerde bir neticeye ulaşamadılar. Örneğin bütün bu tartışmalar esnasında Kayserialı Eusebius, iki tarafı uzlaştırmak için Hz. İsa'nın tanrı olduğu, dolayısıyla ikinci tanrı konumunda olduğu, kısacası Hz. İsa'ya tanrılık ve oğulluk arasında bir konum veren inanç sisteminin kabul edilmesini istemiş ancak bu durum, iki taraf arasındaki

³ Heretik, "Heresi" kavramına dayanmaktadır. Heresi "Hristiyan Kilisesi'nin ortodoks sahil -doktrinin karşısında duran düşünce veya doktrine" denir. Heretik ise "ortodoks olmayan bir görüşü benimseyen kişi" anlamına gelmektedir. (Albayrak, 2005: 104).

⁴ Arius, Libya kökenli bir aileden gelmektedir. Kesin olmamakla birlikte 260'lı yılların başında doğduğu tahmin edilmektedir. 312 senesinde de rahip olmuş ve kiliseye katılmıştır. Daha sonraki dönemlerde teslis inancını reddettiği için heretik ilan edilmiştir. Arius'un teslis inancını reddetme sebebini onun iyi bir mantıkçı olmasına bağlayabiliriz. Çünkü onun görüşüne göre, Hristiyanlık teslis inancını açıklarken birçok mantıksal hatayla karşı karşıya kalmaktadır. (Kaçar, 2003: 187-206; Çelik, 1996; Helefe, 1871).

sorunların çözümünde bir netice sağlamamıştır. Sonuçta İznik İnanç Esasları kabul edilmiştir ki, bu esaslar şu şekildedir: “Göğün ve yerin, görünen ve görünmeyen kâinatın yaratıcısı, kâdir-i mutlak tek bir baba Tanrı'ya; Tanrı'nın biricik oğlu, tek bir Rab İsa Mesih'e yegâne doğurulmuş, babanın özünden doğmuş, Tanrı'dan Tanrı, nurdan nur, gerçek Tanrı'dan gerçek Tanrı olduğuna, tevlid edildiğine, yaratılmadığına, Baba ile aynı tabiatla olduğuna, gökte ve yerde bulunan her şeyin onun vasıtası ile yapıldığına, biz insanlar ve bizim kurtuluşumuz için semadan indiğine, bedenleştiğine ve insan olduğuna, ıstırap çektiğine, üçüncü gün dirildiğine ve göğe yükseldiğine, ölüleri ve dirileri yargulamak üzere geri geleceğine ve Kutsal Ruh'a inanırız. Tanrı'nın oğlunun ezeli olmadığını, doğmadan önce var olmadığını, yoktan veya Baba'dan farklı öz ve tabiatla olduğuna, onun değişim veya dönüşümüne açık yaratılmış olduğunu söyleyenler ekümenik kilise tarafından aforoz edilecektir” (Hefe, 1907: 416-422; Fisher, 1919: 142, Aydın, 1982: 141-156).

Bir düşüncenin yok edilebilmesi için, karşısındaki düşüncenin çok iyi temellere dayandırılmış olması gerekir. Oysa Arius'un fikirlerini yok etmek için kabul edilen İznik Konsili Kararları, bu temelden yoksundu. Üstelik daha önce de ifade ettiğimiz gibi Arius, çok iyi bir mantıkçıydı. Böyle bir durumda Arius'un fikirlerinin daha da yayılıp gelişmemesi mümkün değildi. Arius, 336 tarihinde aniden hayatını kaybetti. Ancak onun fikirleri süratle yayılmaya devam etti. İmparator Constantinus'un ölümü ile başa geçen II. Constantinus ise Arius'un fikirlerini ciddi anlamda desteklemiştir (Çelik, 1996: 128; Fisher, 1919: 142; Aydın, 1985: 125-148).

Arius'un başlattığı bu inanç sistemi bugün hâlâ etkilerini devam ettirmektedir. Teslisi reddeden bu inanç, günümüzde üniteryenler tarafından devam sürdürülmektedir. Birlik anlamına gelen Üniteryen, Latince bir kelimedir. Üniteryenizm de tıpkı Ariusçuluk'ta olduğu gibi teslis inancına karşı çıkmaktadırlar. Üniteristlere göre, teslis Tanrı'ya ihanettir. Üniteryenizm'in en belirgin özelliği Tanrı birliğine inanmasıdır (Andrew, 1973: 1).

Üniteryenizm'in sistemli bir şekilde karşımıza çıkması XIV. yüzyıl sonlarıdır. Bu dönemde kilise ve devlet arasındaki sıkıntılar, sosyal ve ekonomik etkenler bir reform yapılmasını gerekli kılmıştır. Bu reformu kilise hariç toplumun her kesimi istemektedir. Kilisenin reformu istememe sebebi ise, gücü elinde bulundurmasından dolayı bundan zarar göreceği kaygısı idi. Ancak bu kaygıya rağmen kilise de bu reforma engel olamadı. Özellikle 1516 tarihinde kutsal kitabın çevrilmesi, reform sürecini hızlandırdı. Aynı tarihlerde, batıdaki laikleşme hareketleri de hız kazanmıştı. Bu dönemde aklın ön plana çıkması, hümanizmin önem kazanması, Rönesans'ın ve coğrafi keşiflerin yapılması ile birlikte büyük ilerlemeler kaydedilmiş ve ciddi bilimsel çalışmalar yapılmıştır. Bütün bunlar scolastik düşüncenin sona ermesini ve Katolik mezhebinin katı kurallarının da ciddi anlamda sorgulanmasını sağlamıştır (Besnard, 1983: 18; Chadwick, 1894: 149; Fulton, 1953: 45; Wilbur, 1945: 51; Güriz, 1968: 245).

Üniteryenizm hareketinin başlamasında özellikle 3 isim çok önemli bir yere sahiptir. Bunlar Michael Servetus (1511-1662), Faustus Socinus (1615-1662), Francis David (1510-1579)'dir. Özellikle Servetus, modern Üniteryenizm'in de kurucusu olarak bilinmektedir. İspanya'nın Güney Narrave kentinde doğan Servetus, 15-16 yaşlarında, Katolikler tarafından heretik ilan edilen inançlar, acımasızca ortadan kaldırılmaya çalışılmaktaydı. Özellikle Hollanda ve İtalya'da kurulan Engizisyon Mahkemeleri Katolik zihniyete mensup olmayanları şiddetli bir takibata uğratmışlardır. Bunlar sadece kendi inanç sistemlerine mensup olmayan Hristiyanlara değil aynı zamanda Müslümanlara ve Yahudilere de akıl almaz işkenceler ediyorlardı. Örneğin 1492 tarihinde İspanya'da Hristiyan olmayı reddeden 800 bin Yahudi sürgün edilmiştir. Yine binlerce Müslüman da Endülüs'te yakılarak katledilmiştir. İşte bu ortamda büyüyen Servetus, bir müddet sonra teslis inancını sorgulamaya başlamıştır. Babası tarafından Toulouse Üniversitesine hukuk öğrenimi için gönderilmiş ve bu esnada da teoloji ile de ilgilenmek fırsatını bulmuştur (Sarıçioğlu, 1983: 244; Kutub, 1991: 106; İzzeti, 1984: 36; Duncan, 1975: 26).

Servetus, İncili okumaya başladıktan sonra Teslis inancının İncil ile hiç alakası olmadığını görmüştür. Dolayısıyla teslis inancının Hristiyanlığın gelişimi önündeki en önemli engel teşkil ettiğini düşünmeye başlamıştır. Papalığın sunmuş olduğu din anlayışı onun zihninde teslis inancına karşı bir tiksinti oluşmasına sebebiyet vermiştir. Nitekim papalığın bu anlayışını çürütmek için kendisi ile aynı fikirde olduğunu düşündüğü Protestan Reform liderlerinden Oeclampedius ile bu meseleyi görüşmek üzere Basel'e gitmiştir. Ancak, Oeclampedius ile de arasında bazı problemler yaşanmış ve bir sonuç elde edemeden geri dönmüştür (Wilbur, 1925: 54-56; Ata ur-Rahim, 1977: 114; Lindsay, 1917: 424).

Servetus, Basel'de umduğunu bulamayınca Alman şehirlerinin en liberali olan Strassburg'a gitmiştir. Burada, teslis inancı konusundaki fikirlerini destek bulacağını umduğu bu şehrin reform liderlerinden Butzer ve Capito ile bir görüşme yapmış ancak bunlardan da umduğu sonucu elde edememiştir. Servetus, fikirlerini açıktan açığa anlatamayacağını anlayınca, teslis doktrininin yanlışlığını insanlara anlatabilmek için yayıncı ve yayınevi belirtmeden *De Trinitatis Erranibus Libri Septem* (On The Errors of the Trinity Seven Books) adlı eserini yayınlamıştır. Ancak bu eser çok şiddetli tepkilere sebebiyet vermiştir (Fulton, 1953: 27; Wilbur, 1925: 57; Sarıkçıoğlu, 1983: 250; Ata ur-Rahim, 1977: 115; Lecler, 1917: 325-326).

Servetus, ertesine sene daha ılımlı bir üslupla *Dialogorum de Trinitate* adlı eserini yayınladı. Ancak bütün bu çalışmalar onun sonunu da hazırlamıştır. Servetus 14 Ağustos- 25 Ekim 1553 tarihleri arasında Cenevre'de yargılanmış ve sonunda da özellikle Calvin'e muhalif olması, teslis inancını reddetmesi, bebek vaftizini reddetmesi gibi sebepler ile ölüme mahkûm edilmiştir. Eserleri ile birlikte yakılarak idam edilmiştir. Ancak onun fikirleri Faustus Socinus ve Francis David vb. isimler tarafından devam ettirilmiştir. (Fulton, 1953: 28; Lecler, 1917: 329; Latourette, 1955: 793; Lindsay, 1917: 470; Ata ur-Rahim, 1977: 125; Tarrant, 1912: 3; Hall, 1947: 19; Yılmaz, 1994: 90-91).

Servetus'un fikirlerinden oldukça etkilenen Faustus Socinus ise, Polonya'daki bir anti Trinitarian Kilisesi'nin organizatörü idi. Ayrıca Sosyanizm görüşünün de mimarı Socinus'tur. Socinus vahyi kabul eden isimlerden biridir. Ona göre Hz. İsa Tanrı değildir. Tıpkı Servetus'un yaptığı gibi o da teslis inancına şiddetle karşıdır. Socinus ve Servetus'un ortak özellikleri daha vardır: her ikisi de Basel'de eğitim görmüşler ve teoloji ile en fazla orada haşır neşir olmuşlardır. Kilise otoritesini asla kabul etmeyen Socinus, her şeyin akıl yolu ile anlaşılabilirliğini savunmuştur (Gow, 1928: 17).

Francis David ise, Hz. İsa'yı Tanrı yerine koyarak, ona dua edilemeyeceğini ifade etmiştir. David'in kurduğu kilise bugün dünyanın en eski Üniteryen Kilisesi'dir. O da tıpkı kendisi ile aynı fikirleri taşıyan kişiler gibi hapisaneye atılmış, çeşitli işkencelere maruz kalmış, heretik ilan edilmiş ve sonunda da hapisanede 1579 tarihinde hayatını kaybetmiştir (Gow, 1928: 17).

Üniteryenlere göre; Hz. İsa, pek çok olağanüstü donanıma sahiptir ve güçlüdür ancak o sadece insani bir dini liderdir. O Tanrı ile insanlar arasında bir köprüdür, tapılacak bir Tanrı kesinlikle değildir. Görüldüğü üzere, Hristiyanlıkta teslis inancını reddeden grup, İslamiyet'teki Allah-Peygamber ilişkisiyle birebir benzeşen bir fikir yapısının mensuplarıdır. Hristiyanlığın en önemli unsurlarından olan vaftiz, onlar için sadece duygusal sebep ve amaçlarla gerçekleştirilmelidir. Şarap ve ekmek ayini ise onlar açısından sadece bir ritüelden ibarettir. Üniteryenler, sadece İsa'yı tek kurtarıcı olarak görmezler, bütün iyi ve akıllı insanlar onlar için bir kurtarıcıdır. Onlar, bütün yaşamı ve yaratılışı mucize olarak algırlar. Üniteryen inancına dair herhangi bir kredo ya da bir doküman yoktur. Sadece kişisel yazılarda Üniteryen inancına dair izler bulabiliriz. Örneğin 1930'lu yıllarda William Bottomley, Herbert Rossington, Randall Jones gibi isimler tarafından çeşitli yazılar kaleme alınmıştır. Bunlar zaman zaman İsa hakkında farklı görüşler ileri sürseler de onun beşerliği konusunda üçü de aynı fikre sahiptir. Us, onlar için en önemli ve kabul edilebilir otoritedir. Onun üzerinde başka bir otorite yoktur. Başka inançlara oldukça saygılı ve hoşgörülü olan Üniteryenler, kiliseyi de inancın aşılandığı yer değil, kişinin kendine ait inancını geliştirdiği yer olarak görmektedirler. Onlara göre, inanç zamanla değişen bir olgudur. Yaşam nasıl gelişiyor ve değişiyorsa inanç için de aynı durum geçerlidir (Yılmaz, 1994: 90-91).

Bütün bu engellemelere rağmen teslisi reddeden ve Hz. İsa'nın Tanrı olduğunu kabul etmeyen anlayış hızla yayılmıştır. Bugün bu fikre sahip olanların belirli bir takım organizasyonları da bulunmaktadır. XX. Yüzyılda Amerika'da Üniteryenler ve Üniversalistler arasında bir uzlaşma sağlanmış ve bunlar Mc. Leon Greeley'in başkanlığında "Unitarian Universalist Association" isimli bir organizasyon kurulmuştur. "Register Leader" bu organizasyonun resmi yayın ve Beacon Press de bunların yayın merkezleri olarak faaliyette bulunmaktadır. Uluslararası Dini Özgürlük Birliği'nin 49 üye grubundan birisi olan Üniteryen Üniversalist Birliği, 1984 yılında yakın ilişki içerisinde bulunduğu "Canadian Unitarian Council" dahil olmak üzere toplam 1010 kilise ve dernekte 138.110 yetişkin üyeye sahiptir. Eğitimleri ise Chicago Üniversitesi bünyesindeki Meadville Theological School, Kaliforniya Berkeley'deki, The Starr King School for Ministry Massachusetts, Cambridge'deki Harvard Divinity School ve Massachusetts, Medford'daki Tufts Üniversitesi'nde verilmektedir. (Yılmaz, 1994: 90-91).

4. Sonuç

Hristiyanlık inancındaki İsa'nın tanrısal özellikler taşıması ve Tanrı gibi ölümsüz olması hem hiçbir akıl ve mantık ilkesi ile bağdaşmamaktadır hem de İncil'in özüne de terstir. Bütün semavi dinlerin temelinde Tanrının tekliği, birliği vardır. Hristiyanlığın ilk dönemlerinden itibaren Hz. İsa'nın hangi özden geldiği ile alakalı tartışmalar yaşanmıştır. Ancak bu tartışmaların en şiddetlendiği dönem hiç şüphesiz IV. yüzyıldır. Bu yüzyılda Arius, teslis inancı ile alakalı tartışmaları şiddetlendirmiş ve teslis inancını tamamıyla yok saymıştır. Hristiyan inançlarına göre İsa tanrısal bir varlıktır. Tanrı'nın oğludur ve Tanrı gibi ölümsüzdür. Arius'un bu fikirleri diğer semavi dinler tarafından da kabul görmüştür. Arius'a göre; İsa da bir insan olup onun başlıca özelliği Tanrı'dan buyruklar aldığı söylenerek Tanrı adına konuşmasıdır. Onun Tanrı'dan buyruklar aldığı doğrudur ancak tanrısal bir öz taşıdığı kanısı yanlıştır. İsa Tanrı'nın oğlu değildir. Çünkü Tanrı'nın oğlu olması, Tanrı'nın tanrısallığına aykırıdır. Kelam'ın Tanrı olduğu, önsüz-sonsuz bir nitelik taşıdığı inancı da doğru değildir. Kutsal Ruh için ileri sürülen ve onu Tanrı ve İsa ile birleştiren, özdeşleştiren düşünceler de gerçek olarak kabul edilemez. Gerçek bir insan olan İsa'nın Kutsal Ruh'la, Kelam'la, Tanrı özü ile özdeşliği söz konusu değildir. Dolayısıyla Hristiyanlık'taki teslis inancının rasyonel olarak yanlış olduğunu ifade etmek mümkündür. Arius'a göre, kilise akılla hareket etmekten tamamen uzaklaşmıştır ve bu da Hristiyanlığın özüne zarar vermektedir. İşte bütün bu tartışmalar arasında 325 tarihinde İznik Konsili toplanmıştır. Bu konsilde uzun münakaşalar sonrasında Arius ve fikirleri mahkûm edilmiştir. Bu tarihten itibaren de Arianizmin fikirleri devlet içerisinde inişli çıkışlı bir serüven izlemiştir.

Bütün engelleme çabalarına rağmen, Arius'un teslis inancı ile alakalı başlattığı bu tartışmalar, Hristiyanlık üzerinde çok bariz bir iz bırakmıştır. Üzerinden yüzlerce yıl geçtikten sonra, XIV. asrın sonlarında bu konu yeniden gündeme gelmiş ve tıpkı Arius'un yaptığı gibi akli ön planda tutan bir grup tarafından yeniden tartışmaya açılmıştır. İlk olarak hem teoloji hem mantık eğitimi almış olan Michael Servetus, teslis inancını reddetmiş ve bununla alakalı çalışmalar kaleme almıştır. Arkasından da Faustus Socinus ve Frenc David onu takip etmişlerdir. Ancak onlar da Arianizmin fikirleri ile aynı akıbeti uğramaktan kaçamamışlardır. Hepsisi düşünceleri dolayısıyla mahkûm edilmişlerdir. Bunların içerisinde en şiddetli takibata uğrayan Servetus'tur. Servetus Engizisyon mahkemelerinde yargılanmış ve eserleri ile birlikte diri diri yakılmıştır. Ancak buna rağmen, Üniteryenler 1825'li yıllardan itibaren organize olmayı başarmışlardır. Nitekim bugün Hristiyanlığın teslis inancı ile bağdaşmadığını, Hz. İsa'nın tanrı olmadığını, tanrının oğlu ya da kutsal ruh olmadığını savunan binlerce Hristiyan bulunmaktadır.

Arianizmin fikirleri savunan Üniteryenler Hristiyan dünyasının genelinin aksine teslis inancını reddederek, Hristiyanlık dünyasında inanç akaideleri konusunda bir bölünmeye ve tartışmaya yol açmışlardır. Bu tartışmalar günümüz Hristiyan dünyasında da devam etmektedir. Hristiyan dünyasının geneli bu görüşü savunanları heretik görmelerine rağmen bu gruplar dini ve siyasi varlıklarını sürdürebilmekte ve taraftar bulabilmektedirler.

Kaynakça

- Albayrak, K. (2005). *"İznik Konsili öncesinde ve sonrasında Heretik Hristiyan akımlar"*, Uluslararası İznik Sempozyumu, İznik Belediyesi, İznik, Turkey, 5-7 Eylül, s. 103-137.
- Andrew, Hill. *What do Unitarians Believe?* Londra, 1973.
- Ata ur-Rahim. Muhammed. *Jesus Prophet of Islam*, Norfolk, Diwan Press, 1977.
- Aydın, M. (1982). *"Hristiyanlıkta Teslis Doktrini ve Hristiyan İtirazları"*, AÜ İlahiyat Fakültesi İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi, sayı: V, s.141-156.
- Aydın, M. (1986). *"Batı ve Doğu Hristiyanlığına Tarihi Bir Bakış"*, AÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, XXVII (1): 123-148.
- Aydın, M. (2005). *"İslami gelenekte İsa-Masih inancı, Müslüman-Hristiyan diyalogu"*, Müslüman-Hristiyan Diyalogu Tanrı ile İnsan Arasındaki İlişki Konulu Sempozyum, İstanbul 2005, s. 69-84.
- Baybal, Sami. *İbrahimi Dinlerde Mesih'in Dönüşü*, Konya, Yediveren Yayınları, 2002.
- Besnard, Albert M. *Hristiyan İlahiyatı çev.:* Mehmet Aydın, Konya, 1983.
- Chadwick, John White. *Old and New Unitarian Belief*, Boston, 1894.
- Çelik, Mehmet. *Süryani Tarihi, C. I*, İstanbul, Ayraç Yayınevi, 1996.
- Çetinkaya, Ömer. *Masih Nerede, Mehdi Kim?*, İstanbul, Işık Yayınları, 2011.

- Doğrul, Ömer Rıza. Yeryüzündeki Dinler Tarihi, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 1963.
- Duncan, Mc. Guffie. Concerning Jesus, Ed.: Dennis G. Wigmore, Londra, Lindsey Yayınları, 1975.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri, İstanbul, Şato Yayınları, 1990.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. Kâdiyânîlik (Ahmediyye Mezhebi), İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 1986.
- Fisher, George Park. History of Christian Doctrine, New York, International Theological Library, 1919.
- Fulton, John F. Michael Servetus Humanist and Martyr, New York, 1953.
- Gow, Henry. The Unitarians, Londra 1928.
- Gündüz, Şinasi. Hristiyanlık, İstanbul, İsam Yayınları, 2006.
- Güriz A. (1968). “*Avrupada Reform Hareketi ve Mülkiyet Sorunu*”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 25 (1): 237-271.
- Hall, Alfred. The Beliefs of A Unitarian, Londra, 1947.
- Hammer, Joseph De. Osmanlı İmparatorluğu Tarihi çev.: Zuhuri Danışman, İstanbul, Kapı Yayınları, 1972.
- Hefele, C. J. A History of the Christian Councils from the Original Documents to the Clore of the Nicea A. D. 325, Edinburgh, T&T Clark, 1871.
- Hefele, C. J. Historia des Conciles, C. I, Paris, 1907.
- Herrin, Judith. Bizans, Bir Ortaçağ İmparatorluğunun Şaşırtıcı Yaşamı, çev.: Uğur Kocabaşoğlu, İstanbul, İletişim Yayınevi, 2013.
- İzzeti, Ebu'l-Fazl. İslam'ın Yayılış Tarihine Giriş, çev.: Cahit Koytak, İstanbul, İnsan Yayınları, 1984.
- Kaçar, T. (2003). “*Ebioniteler'den Arius'a: Eskiçağ Doğu Hristiyanlığında İsa Teolojisi Tartışmaları*”, AÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, XLIV (2): 187-206.
- Kutub, Muhammed. Çağdaş Fikir Akımları, çev.: M. Beşir Eryarsoy, C. I, İstanbul, İşaret Yayınları, 1991.
- Küçük, Abdurrahman. Dönmeler Tarihi, İstanbul, Aziz Andaç Yayınları, 2005.
- Latourette, Kenneth Scott. A History of Christianity, U.S.A., 1955.
- Lecler, Joseph. Toleration And Reformation, çev. T. L. Westow, C. II, New York, 1917.
- Lindsay, Thomas M. A History of Reformation, C. II, New York, 1917.
- Sarıkoçlu, Ekrem. Başlangıcından Günümüze Dinler Tarihi, İstanbul, Otağ Yayınları, 1983.
- Sarıkoçlu, Ekrem. Dinlerde Mehdi Tasavvurları, Samsun, Sidre Yayınevi, 1997.
- Sofuoğlu, Cemal. Kuran-ı Kerim ve Hadislere Göre Hz. İsa ve Hristiyanlık, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2005.
- Tarrant, William George. Unitarianism, Londra, 1912.
- Ünal, Zeki. Hz. İsa'nın Dönüşü Meselesi, Ankara, TDV Yayınları, 2011.
- Vasiliev, A. A. Bizans İmparatorluğu Tarihi, çev.: Arif Müfid Mansel, C. I, Ankara, Maarif Matbaası, 1943.
- Wilbur, Earl Morse. A History of Ünitarianism (Socinianism and Its Antecedents), C. I, Cambridge, Harvard University Press, 1945.
- Wilbur, Earl Morse. Our Unitarian Heritage, Boston, The Beacon Press, 1925.
- Woodenburgh, J. (2004). Mesih, DİA, (C. 24, ss. 306-309). İstanbul: TDV Yayınları.
- Yılmaz, İ. (1994). “*Üniteryanizm'in doğuşu ve bunu etkileyen faktörler*”, Yayımlanmamış doktora tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı.